หนังสืออ่านนอกเวลา

วิชาประวัติศาสตร์ไทย ระดับประถมศึกษา

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

ชุด พระมหากษัตริย์ไทย ๙ รัชกาล

เล่มที่ ๒

เรื่อง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หนังสืออ่านนอกเวลา วิชาประวัติศาสตร์ไทย ระดับประถมศึกษา

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

ชุด พระมหากษัตริย์ไทย ๙ รัชกาล

เล่มที่ ๒

เรื่อง *พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ผู้จัดพิมพ์

กลุ่มพัฒนาสื่อการเรียนรู้

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ ถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๒๘๘ ๕๗๓๗ โทรสาร ๐ ๒๒๘๑ ๒๖๐๒

พิมพ์ครั้งที่ ๑ แจกสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พ.ศ. ๒๕๕๘

จำนวน ๓๒,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-395-623-1

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว แขวงสะพานสอง

เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๓๘ ๓๐๒๒, ๐ ๒๕๑๔ ๔๐๓๓ โทรสาร ๐ ๒๕๓๙ ๓๒๑๕

www.suksapan.or.th

เลขงาน ๕๘๐๒๐๑๒

คำนำ

เรื่อง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นหนังสือเล่มที่ ๒ ในชุด “พระมหากษัตริย์ไทย ๙ รัชกาล” กรมวิชาการ (เดิม) กระทรวงศึกษาธิการได้มอบหมายให้นางศรี เกศมณี เป็นผู้เรียบเรียงเนื้อหา และจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยกำหนดให้เป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมระดับประถมศึกษา มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และประวัติศาสตร์ไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คณะกรรมการจัดทำและคัดเลือกหนังสืออ่านนอกเวลา วิชาประวัติศาสตร์ไทยและหน้าที่พลเมือง สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานพิจารณาเห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีแนวการเขียนในการนำเสนอเนื้อหาที่คำนึงถึงความเหมาะสมกับวัย ความสามารถทางการอ่าน และจิตวิทยาการเรียนรู้ของนักเรียนในระดับประถมศึกษา จึงได้ประกาศให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา กลุ่มสถาบันพระมหากษัตริย์ และกลุ่มประวัติศาสตร์ไทย สำหรับนักเรียนระดับประถมศึกษา

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้มอบหมายให้นางสายไหม จบกลศึก ที่ปรึกษาเกี่ยวกับงานด้านเอกสารและหนังสือ สำนักพระราชวัง นางสาวพรรณงาม แย้มบุญเรือง ข้าราชการบำนาญ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และ

นางปราณี ปราบริปู ข้าราชการบำนาญ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นผู้ตรวจเพิ่มเติมเนื้อหาและภาพประกอบให้เหมาะสมยิ่งขึ้นโดยใช้โครงสร้างเดิมที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้เรียบเรียงไว้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสืออ่านนอกเวลาเล่มนี้ จะช่วยให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และสร้างบรรยากาศในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน รวมทั้งการจัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยให้น่าสนใจและบูรณาการค่านิยมหลัก ๑๒ ประการไปพร้อมกัน ขอขอบคุณคณะกรรมการจัดทำและคัดเลือกหนังสืออ่านนอกเวลาฯ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ได้ร่วมมือกันทำให้หนังสือสำเร็จลุล่วงด้วยดีมา ณ โอกาสนี้

(นายกมล รอดคล้าย)
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	๑
๑. พระปฐมวัย	๓
๒. พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์	๕
๓. พระปรีชาสามารถในการบริหาร	๗
๔. พระเมตตาบารมีแผ่ไพศาล	๙
๕. การจัดระบบการทหาร	๑๑
๖. การเดินสวนเดินนา	๑๓
๗. ธงช้างเผือก	๑๖
๘. กรุงเทพฯ คราวเคราะห์	๑๘
๙. การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	๒๐
๑๐. ยุคทองแห่งศิลปะวิทยาการทุกแขนง	๒๓
๑๑. พระเกียรติคุณ	๓๔

พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ วัดอรุณราชวราราม

บทนำ

นับตั้งแต่ชนเผ่าไทยได้รวมกัน มีที่อยู่ กำหนดอาณาเขตเรียกอย่างปัจจุบันว่าประเทศนั้น คนในประเทศได้มีข้อตกลงร่วมกันเลือกคนเก่งกล้าสามารถที่สุดในการต่อสู้ศัตรูป้องกันชนเผ่าไทยให้รอดอยู่ได้ให้เป็นผู้นำของเผ่า โดยยกให้เป็นพระมหากษัตริย์สืบเชื้อสายต่อๆ มา ซึ่งก็เป็นธรรมเนียมของคนในโลกสมัยโบราณโดยทั่วไป

ไม่มีผู้ใดได้เขียนเป็นเกณฑ์ไว้ว่าพระมหากษัตริย์มีหน้าที่อย่างไร แต่พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ก็ทรงกระทำหน้าที่เจ้าแผ่นดินให้ลุล่วงมาด้วยดีตามกาลเวลา เมื่อยามมีศึกสงครามพระองค์ทรงเป็นแม่ทัพนำไพร่พลออกปราบปรามข้าศึกให้สิ้นจากแผ่นดิน ครั้นยามสงบ พระองค์ก็ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองและราษฎรให้เป็นสุขและรุ่งเรืองขึ้นไป

มีบางครั้งที่ประเทศของเราถูกเคราะห์กรรมทำให้เสื่อมถอยความเจริญ แต่ก็เป็นบุญนักหนาที่คนไทยยังไม่ถึงคราวแตกดับเพราะเรามีคนไทยที่สามารถช่วยกอบกู้บ้านเมืองให้ฟื้นกลับคืนสู่ความรุ่งเรืองได้ทันท่วงทีทุกครั้งไป ดังนั้นเมื่อสิ้นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์หนึ่ง เราก็ได้พระมหากษัตริย์ราชวงศ์ใหม่มาทดแทนต่อเนื่องกัน

แล้วชาวไทยก็ได้มีพระบรมราชจักรีวงศ์ มาช่วยกอบกู้สถานการณ์ของประเทศ ให้เติบโตกล้าแข็งได้รวดเร็วและมั่นคงถาวรอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ล้วนมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยม เป็นพระปรีชาสามารถที่เหมาะสมกับกาลเวลาและสภาพของประเทศในแต่ละยุคสมัย พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จึงมีพระเกียรติคุณแตกต่างกันออกไปและทรงรักษาเอกราชของแผ่นดินไว้เพื่อเป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย หาใช่เพื่อพระองค์เองไม่

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสะสมมรดกโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องศิลปวัฒนธรรมไว้ให้ชนชาวไทยอย่างมหาศาลพระองค์หนึ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์พระองค์ที่สองแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

๑. พระปฐมวัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จพระอัมรินทราบรมราชินี พระนามเดิม “ฉิม” เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ ก่อนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก ๒ เดือนเศษ ณ นิวาสตำบลอัมพวา บ้านเดิมของสมเด็จพระบรมราชชนนี จังหวัดสมุทรสงครามปัจจุบัน ขณะนั้นพระราชบิดาดำรงตำแหน่งหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชขับไล่ข้าศึกออกไปพ้นพระราชอาณาเขตในเวลาเพียง ๗ เดือนเศษ ทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีในปลาย พ.ศ. ๒๓๑๐ ครั้งนั้น หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีหรือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พาครอบครัวอพยพมารับราชการในกรุงธนบุรี ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดระฆังโฆษิตาราม ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระชนมายุ ๒ พรรษา ทรงศึกษาเล่าเรียนในสำนักพระวันรัต วัดระฆังโฆษิตาราม

แม้แผ่นดินจะมีอิสรภาพ หากแต่บ้านเมืองทั่วไปแบ่งแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า จำเป็นต้องรวบรวมให้บ้านเมืองเข้าสู่สภาพสงบสุข ดังนั้นในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึง

ไม่ว่างศึก ทั้งศึกภายในประเทศและศึกจากข้าศึกนอกประเทศที่ยังรบกวนไทยอย่างไม่หยุดยั้ง แม่ทัพที่สำคัญคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งในสงครามทุกครั้งจะทรงนำพระราชโอรส พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งแต่พระชนมายุ ๘ พรรษา ไปในกองทัพด้วย

กรุงธนบุรีดำรงเป็นเมืองราชธานีได้ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เกิดจลาจล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะนั้นดำรงตำแหน่งสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเข้าแก้ไขสถานการณ์เป็นที่เรียบร้อย ประชาชนทูลเชิญเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ก่อตั้งพระราชวงศ์จักรี และพระราชทานอิสริยยศพระราชโอรสคู่พระราชหฤทัยเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระชนมายุ ๑๖ พรรษา เสด็จประทับ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี

๒. พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

พ.ศ. ๒๓๔๙ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้รับพระราชทานอุปราชาภิเษก เป็นพระมหาอุปราช ตำแหน่งพระมหาอุปราช หรือ สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระราชทานแก่สมเด็จพระอนุชาธิราชคือ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือที่เรียกว่า “วังหน้า” ซึ่งได้เสด็จทิวงคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖

การที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช และคงประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมต่อมานับเป็นสมเด็จฯ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๑ เช่นกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต แม้สิทธิในการครองราชย์คือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรก็ตาม พระองค์ทรงยึดธรรมเนียมความเห็นชอบจากพระบรมราชวงศ์ สมเด็จพระราชาคณะและข้าราชการผู้ใหญ่เป็นหลัก ซึ่งต่างลงความเห็นเป็นเอกฉันท์อัญเชิญสมเด็จพระมหาอุปราช กรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นครองราชสมบัติ

เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระนาม "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย" เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒

พระนามนี้เมื่อแรกตั้งขานว่า "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย" ตามนามพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างถวาย เป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ๒ องค์ ประดิษฐานคู่กันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ถวายนามว่า "พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์" อยู่ด้านเหนือ และ "พระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย" อยู่ด้านใต้ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงแปลงสร้อยนาม "พระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย" เป็น "พระพุทธเลิศหล้านภาลัย"

๓. พระปรีชาสามารถในการบริหาร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถในการปกครองประเทศอย่างยิ่งพระองค์หนึ่ง ทรงเป็นนักบริหารที่ชาญฉลาด ได้แก่ การที่ทรงมอบหมายให้เจ้านายกำกับราชการ ซึ่งยังมิได้เคยปรากฏมีมาก่อนในประวัติศาสตร์

พระราชวงศ์หลายพระองค์ในรัชกาล ทั้งพระอนุชา พระราชโอรส และพระราชวงศ์ชั้นสูง ล้วนมีพระปรีชาสามารถและใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ได้ทรงมอบหมายให้ควบคุมงานสำคัญของแผ่นดิน อันก่อประโยชน์อย่างกว้างขวางในราชการ ดังเช่นโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ กำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจ ว่าความฎีกา โดยเฉพาะว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณด้วย ซึ่ง จอห์น ครอว์เฟิร์ด ทูตการค้าของอังกฤษได้เคยเข้าเฝ้าฯ และบันทึกความว่า

...ทรงเป็นผู้ฉลาดที่สุดในบรรดาเจ้านายและขุนนางไทย...

ดังประจักษ์ว่า เงินในพระคลังมีน้อย ไม่เพียงพอสำหรับใช้จ่ายบำรุงแผ่นดิน การภาษีก็เก็บได้ไม่มาก จึงมีพระบรมราชานุญาตให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงจัดสำเภานำสินค้าไปจำหน่ายยังประเทศจีน หารายได้เข้าประเทศอีกทางหนึ่ง ดังปรากฏในเวลาต่อมาว่าทรงขานนามพระราชโอรสว่า “เจ้าสัว” หมายถึงพระปรีชาชาญในการค้าจนร่ำรวย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระอัจฉริยภาพยิ่ง เมื่อทรงแบ่งราชการให้พระราชวงศ์ผู้สามารถกำกับงานราชการของแผ่นดินนั้น งานได้รุดหน้ารวดเร็วกว่าที่ผ่านมา ดังที่ จอห์น ครอว์เฟิร์ด ให้ความเห็นว่า

...ประเทศเจริญรุ่งเรืองในราชการของพระองค์...

ย่อมเป็นที่ภาคภูมิใจที่ชาวไทยทั้งหลายได้รับยกย่องว่า อยู่ในประเทศที่เจริญรุ่งเรืองภายใต้พระบารมีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาเป็นเยี่ยมปกครองแผ่นดิน

๔. พระเมตตาบารมีแผ่ไพศาล

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ เสด็จเสวยราชย์ พสกนิกรทั้งหลายต่างอยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้า เนื่องด้วยพระเมตตาบารมีแห่งพระองค์มีมากเป็นล้นพ้นปกแผ่ไปทั่วแผ่นดิน จอห์น ครอว์เฟิร์ด ทูตอังกฤษผู้ศึกษาเรื่องราวบ้านเมืองไทยได้บันทึกเป็นหนังสือพรรณนาถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า

> *...ในส่วนมากมักจะยอมรับว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระกรุณาธิคุณอย่างมากพระองค์หนึ่ง...*

น้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเยือกเย็นดุจน้ำทิพย์ ทรงเมตตาประชาชนพลเมืองในแผ่นดินประดุจบิดามีต่อบุตร จึงทรงเป็นปิยกษัตริย์พระองค์หนึ่งของชาวไทย ครั้งนั้นวิทยาการถ่ายภาพยังไม่มีในเมืองไทย เมื่อมีการปั้นรูปขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้พระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ปั้นขึ้นจากความทรงจำของผู้ที่เคยเฝ้าแหน พระลักษณะพระพักตร์อิ่มเอิบ แสดงพระราชหฤทัยอ่อนโยน พระเนตรมีแววแจ่มจรัส แสดงพระปรีชาญาณประดุจ

นักปราชญ์ พระนลาฏกว้าง พระสรีระระหง อันเป็นพระลักษณะที่แสดงพระปัญญาธิคุณหลักแหลม

พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินตามรอยพระยุคลบาทของสมเด็จพระบรมชนกนาถคือการเสริมพระราชกรณียกิจที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงบำเพ็ญไว้ให้มั่นคงยิ่งขึ้นด้วยพระปรีชาสามารถในเชิงปราชญ์ รัชกาลของพระองค์จึงสงบร่มเย็น ดังบันทึกของจอห์น ครอว์เฟิร์ด ตอนหนึ่งว่า

พวกเราเดินไปตามท้องถิ่นนอกบางกอกได้เป็นทางไกลหลายไมล์ โดยไม่ต้องพกอาวุธ แต่ก็มิได้ประสบว่าผู้ใดมาแสดงความหยาบหยามหรือทำร้ายต่อเราได้อย่างไร ไม่มีชั่วขณะเดียวที่เรารู้สึกว่า ตัวเราหรือข้าวของอยู่ในอันตราย ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ข้าวของของพ่อค้าชาวต่างประเทศที่มาเมืองไทยจะปลอดภัยทุกประการที่บางกอก จะไม่ถูกแกล้งหรือลักขโมยโดยข้าราชการหรือบุคคลสามัญ และปลอดภัยเท่ากับในกรุงที่มีการปกครองอย่างดีในประเทศยุโรป

ถ้อยคำที่บันทึกเช่นนี้แสดงถึงความเป็นจริงของบ้านเมืองที่ร่มเย็นเพราะทรงบริบาลแผ่นดินด้วยพระเมตตาบารมี

๕. การจัดระบบการทหาร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงรับการอบรมวิชายุทธศาสตร์ ทั้งด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ มาแต่ทรงพระเยาว์จากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงศึกษาและทรงรับเอาการศึกสงครามเป็นส่วนหนึ่งของพระชนม์ชีพ ตั้งแต่พระชนมายุ ๘ พรรษา จึงนับว่าพระองค์คือนักการทหารที่เข้มแข็ง ดังเช่น ในตอนต้นรัชกาลที่เสด็จขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๕๓ โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกำหนดสักเลก อันเป็นการรวบรวมและสำรวจกำลังพลมาใช้ในราชการ

"การสักเลก" คือการเกณฑ์ชายฉกรรจ์มาเป็นทหาร สมัยก่อนการทำทะเบียนพลไม่มีวิธีใดจะสะดวกเท่ากับการสักข้อมือด้วยน้ำหมึกสีดำ เพราะลายสักจะติดตัวตลอดไป เลกของกรมกองใดไปอยู่ที่ใดก็รู้ได้จากข้อมูลที่สักตัวอักษรไว้ เสมือนเป็นบัตรประจำตัวติดตัวตลอดไป ไม่สูญหาย

งานสักเลกได้กระทำเมื่อต้นรัชกาลที่ ๑ ครั้งเดียว ครั้นเมื่อเริ่มในรัชกาลที่ ๒ เป็นเวลาห่างกันนานถึง ๓๐ ปี จำนวนไพร่พลที่สักเลกไว้ครั้งนั้นย่อมสับสนอยู่เป็นอันมาก บ้างสูญหายตายจาก บ้างหลบหนีไปอยู่กับเจ้านายต่างกรมกองหรือหลบซ่อนเข้าป่าไปซ่องสุมกันอยู่เป็นหมู่เหล่าก็มี ซึ่งทำให้เป็นคดีความอยู่เสมอๆ

การที่ทหารกระจัดกระจายเช่นนี้ เมื่อจะเรียกทัพให้ทันการศึกย่อมทำได้ยาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้เรียกคนมาสักเลกเป็นการทำบัญชีใหม่ ผู้ที่หลบหนีเจ้าหน้าที่ผู้สูญหาย ก็พระราชทานให้กลับมามอบตัวมิเอาโทษ การทหารที่ยุ่งเหยิงก็กลับเป็นระเบียบ สิ่งสำคัญ คือ พระราชทานเสรีภาพแก่ประชาชนที่จะเลือกสังกัดหน่วยในกรมกองใดได้ตามใจสมัคร

การสักเลกมิใช่การเกณฑ์ทหารไปในสงครามเมื่อบ้านเมืองมีข้าศึกมาติดพันเท่านั้น หากแต่รวมถึงการรับคนเข้ามาปฏิบัติราชการในยามที่บ้านเมืองเป็นปกติด้วย ซึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้ลดหย่อนเลกที่รับราชการมาหลายปี ออกมาทำมาหากินส่วนตัว ๓ เดือน แล้วกลับเข้าไปทำงานหลวง ๑ เดือน เรียกสั้นๆ ว่า ออก ๓ เดือน เข้า ๑ เดือน สลับกัน เท่ากับทำราชการปีหนึ่งเพียง ๓ เดือน นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่ราษฎรชายไทยอย่างยิ่ง

๖. การเดินสวนเดินนา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปกครองประเทศให้เป็นสุข โดยรับภาระทั้งหมดแต่พระองค์เดียว ภาระทั้งหลายนั้นจะลุล่วงไปได้ต้องอาศัยเงินจากภาษีอากรที่ได้จากปวงชนมาบำรุงบ้านเมืองเป็นสำคัญ

การเก็บภาษีอากรมิได้เก็บจากประชาชนทุกคน คงเก็บแต่เฉพาะผู้ที่มีรายได้ เช่น เก็บภาษีจากโรงเหล้า ภาษีปากเรือจากการค้าขายกับต่างประเทศ ซึ่งสมัยนั้นใช้เรือเดินทะเลเป็นพาหนะนำสินค้าเข้ามาค้าขายกับไทย อากรค่านา ค่าสวน ค่าบ่อน หรือภาษีด่าน ภาษีตลาด เหล่านี้เป็นต้น

การทำนาทำสวนเป็นอาชีพสำคัญของคนไทย ซึ่งส่วนใหญ่มิได้มั่งมีมากนัก บางรายยากจนด้วยซ้ำไป บางปีนาสวนได้ผลเต็มที่ บางปีฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ไร่นาเรือกสวนพลอยเสียผลไปด้วย การเก็บภาษีจะให้คงที่ทุกๆ ปีย่อมไม่เป็นธรรมแก่ผู้ทำกิน ปีใดได้ข้าวได้ผลไม้น้อยย่อมเดือดร้อนในการหาเงินมาเสียภาษี

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นว่าการเก็บภาษีจากชาวนาชาวสวนไม่ยุติธรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีประเพณีแต่งตั้งเจ้าหน้าที่พนักงานไปเดินสวนเดินนา เพื่อสำรวจให้การเก็บภาษีเป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามจำนวนต้นไม้ไร่นาที่มีผลิตผลให้แก่ราษฎรผู้เป็นเจ้าของ

อาชีพทำสวนของคนไทยคือการปลูกไม้ผล รอบๆ กรุงเทพ-มหานครเป็นสวนผลไม้เต็มไปหมด และผลไม้ไทยมีมากชนิด รสชาติดี คนไทยมีผลไม้กินตลอดปีไม่มีขาด จอห์น ครอว์เฟิร์ด ได้เขียนหนังสือชมไว้ว่า

ผลไม้สยามดีที่สุด คือ มะม่วง มังคุด ส้ม ทุเรียน ลิ้นจี่ และสับปะรด

ผลไม้เหล่านี้ออกผลไม่คงที่ บางทีเจ้าของสวนก็ปลูกขึ้นใหม่เมื่อต้นเก่าล้มตายลงไปตามเวลา ดังนั้นการที่จะเก็บภาษีตามจำนวนต้นเหมือนกันทุกปีย่อมไม่ถูกต้อง เจ้าพนักงานเดินสวนจึงต้องไปรังวัดที่ดินทำโฉนดให้ใหม่ นับจำนวนต้นไม้ที่ให้ผลจริง เจ้าของสวนก็เสียภาษีอากรตามจำนวนต้นไม้ที่เป็นประโยชน์จริงทุกปีจนกว่าจะมีการเดินสวนใหม่และไม่ให้เก็บเข้าหลวงมากจนเกินไป

ส่วนชาวนาจะเสียภาษีข้าวเป็นจำนวนข้าว ไม่ได้เสียเป็นเงิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เก็บเข้าภาคหลวงไร่ละ ๒ สัดครึ่ง ชาวนาได้ข้าวแล้วก็ขนไปขึ้นยุ้งฉางหลวงให้เองด้วยความเต็มใจ การเสียภาษีข้าวเรียกว่า “เก็บหางข้าว” ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดลักษณะการเก็บหางข้าวเป็นนาน้ำท่าและนาน้ำฝน

นาน้ำท่า เป็นนาที่อาศัยน้ำฝนและน้ำท่า เก็บหางข้าวโดยนับจากจำนวนวัวควายที่ใช้ไถนา

นาน้ำฝน เป็นนาที่อาศัยน้ำฝนอย่างเดียว อยู่ในที่ดอน น้ำท่าขึ้นไม่ถึง วิธีการเก็บหางข้าวสังเกตจากตอฟางที่เก็บเกี่ยวแล้ว จึงเรียกนานี้ว่า *นาฟางลอย* ถ้าปีใดไม่ได้ทำนาก็ไม่ต้องเสียภาษีหางข้าว

การเดินสวนเดินนาหาใช่เพียงเพื่อการเก็บภาษีอากรเข้าหลวงประการเดียวไม่ หากแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีแนวพระราชดำริที่จะให้ที่ดินเป็นประโยชน์แก่การทำมาหากินของราษฎรอย่างจริงจัง มิใช่ทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า เพราะคนบางคนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเกินกำลังจะทำไหว ต้องทิ้งไว้เฉยๆ พระองค์จึงทรงตรากฎหมายว่า ที่ดินใดที่มิได้ทำประโยชน์เป็นเวลา ๓ ปีติดต่อกัน เจ้าของจะต้องเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น โดยตกเป็นของหลวงเพื่อจัดแบ่งให้ผู้อื่นได้เพาะปลูกให้เกิดผลต่อไป กฎหมายฉบับนี้เสมือนเป็นกฎหมายปฏิรูปที่ดินฉบับแรกของไทย กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นนักพัฒนาที่ดินผู้ทรงไว้ซึ่งความละมุนละม่อมที่สุด

พระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจแก่ประเทศชาติและประชาชนพลเมืองให้ร่มเย็นด้วยพระเมตตาโดยแท้

๗. ธงช้างเผือก

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีช้างเผือกมาสู่บารมีถึง ๓ ช้าง คือ

ช้างเผือกที่หนึ่ง ได้มาจากเมืองโพธิสัตว์ เป็นช้างเล็กมาก เมื่อมีผู้พบนั้นเนื้อตัวเปื้อนโคลนมอมแมม เห็นแต่นัยน์ตาสีขาว หางแปลกกว่าช้างอื่น พอฝนตกโคลนหลุดออกจึงได้รู้กันว่าเป็นช้างเผือก ผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองเห็นว่ายังเป็นช้างเล็กมากจึงเมตตาให้ทำเป็นแท่นล้อเลื่อนมีหลังคาให้ช้างยืน และใช้คนลากจูงมากรุงเทพ-มหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้จัดการสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า “พระเศวตกุญชร”

ช้างเผือกที่สอง ได้มาจากเมืองเชียงใหม่ เมื่อฝึกหัดจนเชื่องแล้ว จึงล่องแพมากรุงเทพมหานคร ตลอดทางจากกำแพงเพชรที่ล่องแพมา ผ่านเมืองไหนเมืองนั้นก็ต่างสมโภชด้วย แพช้างล่องมาถึงกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงรับและสมโภชขึ้นระวางเป็นงานใหญ่ พระราชทานนามว่า “พระเศวตไอยรา”

ช้างเผือกที่สาม ได้มาจากเมืองน่าน เจ้าฟ้าเมืองน่านนำมาถวายถึงกรุงเทพมหานครด้วยตนเอง โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชและขึ้นระวางเช่นเดียวกับช้างเผือกทั้ง ๒ ช้าง ได้รับพระราชทานนามว่า “พระเศวตคชลักษณ์”

ธงช้างเผือก

การที่พระมหากษัตริย์ได้ช้างเผือกถึง ๓ ช้างในรัชกาลเดียวนั้นไม่เคยมีมาก่อน ครั้งสมัยอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงมีช้างเผือก ๗ ช้าง แต่ไม่มีหลักฐานว่าเป็นช้างเผือกเอกเท่าใด นับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ มีพระบารมีมากเป็นล้นพ้น ราษฎรพากันถวายพระนามว่า “พระเจ้าช้างเผือก”

ด้วยเหตุนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำธงประจำเรือกำปั่นหลวงที่ไปค้าขายต่างประเทศเป็นรูปช้างสีขาวอยู่ตรงกลางวงจักรบนพื้นธงสีแดง ซึ่งกลายเป็นธงชาติไทยแต่นั้นมา ตราบกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนเป็นธงไตรรงค์ดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ เรื่องนี้สันนิษฐานได้ว่า การเดินเรือค้าขายของไทยสมัยนั้นรุ่งเรืองมาก จึงจำเป็นต้องมีธงช้างเผือกเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นชาติไทย

ปัจจุบันรูปช้างเผือกสีขาวก็ยังคงอยู่ตรงกลางธงไตรรงค์ประจำเรือรบไทย โบกสะบัดพลิ้ว เพื่ออวดธงไทยในน่านน้ำนานาประเทศ ยามที่เรือรบของราชนาวีไทยไปเยือน มีชื่อว่า “ธงราชนาวี”

๘. กรุงเทพฯ คราวเคราะห์

ฝิ่น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปกป้องปวงประชาให้รอดพ้นจากพิษภัยของฝิ่น สิ่งเสพติดร้ายแรงในแผ่นดิน ทรงประกาศใช้กฎหมายฝิ่นฉบับใหม่เพราะกฎหมายฝิ่นฉบับเดิมไม่เด็ดขาด มีผู้ติดฝิ่นอยู่ไม่ยอมเลิก

ผู้ติดฝิ่นนั้น ถ้าไม่มีเงินก็มักจะลักขโมย ปล้นจี้ บางรายถึงกับฆ่าเจ้าทรัพย์เพื่อเอาเงินไปซื้อฝิ่น จึงเป็นภัยแก่สังคม ทั้งตัวเองก็ซูบผอมล้มเจ็บมีอาการลงแดงถึงตายได้ ถ้าพลเมืองพากันติดฝิ่นมากๆ ย่อมไม่เป็นผลดีแก่ประเทศ พระองค์จึงทรงหาทางให้พลเมืองเข็ดขยาดและเลิกสูบฝิ่นได้จริงๆ จึงทรงตรากฎหมายเพิ่มโทษคนสูบฝิ่นอย่างหนัก ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานออกไปรับซื้อฝิ่นจากเจ้าภาษี คือคนที่ผูกขาดการค้าฝิ่นให้ขายฝิ่นทั้งหมดแก่ราชการ แล้วราชการก็ส่งไปขายต่างประเทศ ฝิ่นจึงไม่มีขายให้ชาวบ้าน การทำให้คนเลิกสูบฝิ่นย่อมทำได้ง่ายขึ้น

อหิวาตกโรค

ในต้นรัชกาล อหิวาตกโรคระบาดในกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ศพกองสุมเหมือนกองฟืนที่วัดสระเกศมีมากกว่าแห่งอื่น ที่เผาแล้วก็มี ที่ลอยน้ำเกลื่อนกลาด

ไปทุกแม่น้ำลำคลองก็มี เป็นที่หวาดกลัวทั่วไป การทำบุญให้ผู้ตายเป็นพิธีทางพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีอาพาธพินาศ อันเป็นพิธีทางพระพุทธศาสนาขึ้น ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นการบำรุงขวัญประชาชน ประกอบด้วยทรงถือศีล ปล่อยสัตว์และนักโทษที่ต้องจองจำทั้งหลาย รวมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้เผาศพคนยากจนที่ไม่มีญาติพี่น้องจัดการศพให้ ภัยครั้งนั้นร้ายแรงนักถึงกับตรัสว่า

...สัตว์ทั้งหลายภัยมาถึงตัวก็รักชีวิตทั้งนั้น
พ่อแม่ ลูก ญาติพี่น้องเขา เขาก็รักเหมือนกัน
ทุกคน ปล่อยให้เขาไปรักษาพยาบาลกัน...

มีพระบรมราชานุญาตให้บรรดาทหารเกณฑ์กลับบ้านเรือนได้ตามใจสมัคร และมีพระปรีชาญาณพิเศษ ทรงประกาศให้ราษฎรอยู่แต่ในบ้านเรือนมิให้ไปไหนนอกจากมีความจำเป็น ทำให้ระงับการแพร่เชื้อโรคได้ คนตายครั้งนั้นรวมประมาณได้ ๓ หมื่นคน เป็นผู้หญิง ๒ หมื่นคน

ด้วยพระบารมีที่ทรงศีลแผ่กุศลมาถึงอาณาประชาราษฎร์ ฝนได้ตกลงมาชะล้างอหิวาตกโรคหมดไปในแผ่นดิน

๙. การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

การที่บ้านเมืองต้องทำสงครามขับเคี่ยวกับข้าศึกยาวนานตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา จิตใจประชาชนเต็มไปด้วยความเครียด เห็นการรบราฆ่าฟันเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อบ้านเมืองอยู่รอด ครั้นเมื่อเข้าสู่รัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองสงบจากภัยสงคราม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชดำริว่าการฟื้นฟูจิตใจประชาชนให้อ่อนโยนเป็นเรื่องจำเป็น จึงทรงนำการพระศาสนา ศิลปวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการปกครองบ้านเมือง ทรงฟื้นฟูพระบวรพุทธศาสนา ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ จำนวนมาก เพราะวัดเป็นสถานที่อบรมสั่งสอนประชาชน เป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรม เป็นสถานสงเคราะห์ และเป็นศาลาประชาคม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ทรงทำนุบำรุงทั้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่และบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถาน วัดวาอาราม เช่น ทรงมีพระราชดำริเสริมสร้างวัดอรุณราชวรารามให้ยิ่งใหญ่ให้เป็นศรีแห่งพระนคร สร้างพระอุโบสถและพระวิหารใหม่ สร้างพระพุทธรูปอันเป็นพุทธศิลป์ที่งดงามในรัชสมัย

ด้านพระธรรมคำสอนเพื่อการศึกษาทั้งของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งหนังสือ ได้แก่

หนังสือโอวาทานุสาสนี ให้แต่งขึ้นเพื่อเป็นคู่มือในการอบรมพระสงฆ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙ เพื่อตรวจสอบความประพฤติสงฆ์ และให้คัดลอกออกไปยังวัดต่างๆ ทั่วไป

มหาชาติคำหลวง ให้แต่งสำเร็จสมบูรณ์ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์

คัมภีร์พระไตรปิฎก สร้างให้แพร่หลายเพื่อพระสงฆ์ขอยืมอ่านให้กว้างขวางขึ้น

สิ่งสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนชาวไทยคือ การสังคายนาบทสวดมนต์ โปรดให้เจ้านายผู้หญิงซึ่งอยู่ฝ่ายในของพระบรมมหาราชวังฝึกหัดสวดมนต์ให้ถูกต้อง และแปลให้รู้ความหมายอย่างเป็นแบบแผน พระองค์จะเสด็จมาทรงสดับตรับฟังการสวดนี้ทุกวัน กล่าวได้ว่าเป็นการสวดที่เป็นทำนองถูกต้องสำหรับประชาชนสืบมาถึงทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง พระราชกิจที่ทรงกระทำเป็นประจำ คือ เวลาเช้าเสด็จออกท้องพระโรงเลี้ยงพระสงฆ์แล้วจึงเสด็จออกขุนนาง ค่ำลงทรงสดับพระธรรมเทศนา เมื่อเกิดทุกข์ภัยในบ้านเมือง จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เช่นคราวอหิวาตกโรคระบาดใหญ่ ได้ทรงศีลอุโบสถ อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบรมธาตุออกแห่ พระราชาคณะประพรมน้ำพระพุทธมนต์ สวดมนต์ทั่วพระนคร

ทรงฟื้นฟูวันวิสาขบูชา

พระราชกุศลอันเป็นประเพณีในพระพุทธศาสนาทรงบำเพ็ญเต็มตามพระราชศรัทธา มีพระราชปุจฉาแก่คณะสงฆ์ว่า การกุศลใดที่ให้ผลวิเศษยิ่ง คณะสงฆ์ถวายพระพรว่า การสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบุรณมี อันเป็นวันประสูติ วันตรัสรู้และวันปรินิพพานแห่งองค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเสื่อมคลายมานานตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย เป็นการกุศลที่รุ่งเรือง ดังนั้น พระราชกุศลเนื่องในพระราชพิธีวิสาขบูชา จึงเกิดขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นงานกุศลยิ่งใหญ่ มีการประดิษฐ์ประดับเครื่องโคมแขวน โคมลอย ด้วยดอกไม้สดรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการเพิ่มพูนวิชาการงานช่างฝีมือให้เจริญมั่นคงเป็นที่ชื่นชมต่อเนื่องสืบมาถึงปัจจุบัน

พระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชาอย่างยิ่งตลอดมา กล่าวได้ว่าสืบเนื่องมาจากพระราชศรัทธาแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั่นเอง ความสำคัญของวันนี้ยิ่งเป็นที่ประจักษ์อย่างไพศาลไปในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาและประเทศที่นับถือศาสนาอื่นทั่วโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ได้เชิดชูยกย่องให้ “วันวิสาขบูชา” เป็นวันสำคัญสากลแห่งโลก

๑๐. ยุคทองแห่งศิลปะวิทยาการทุกแขนง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถือเป็นยุคทองของวิทยาการ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศิลปะวิทยาการแขนงต่างๆ ได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริม ล้วนเป็นรากฐานสำคัญและเป็นมรดกทางการศึกษาของชาติสืบทอดมาถึงทุกวันนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำรัสว่า

พระองค์ท่านเป็นผู้มีความรู้และความสามารถในวิทยาการหลายแขนง ตั้งแต่การที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ย่อมทรงทราบวิชาวิทยาการต่างๆ ซึ่งเป็นของพระมหากษัตริย์ มีการปกครองและการทหาร เป็นต้น และยังทรงมีความรู้ทั้งในด้านศิลปะ ทั้งในการประพันธ์ การดนตรี และในด้านประติมากรรม ทุกอย่างที่กล่าวมาก็ทำได้ถึงขั้นเป็นที่ยกย่องทั้งภายในและภายนอกประเทศ จึงเป็นบุคคลที่เราจะเรียกได้ว่า เป็นบุคคลที่หาได้ยากผู้หนึ่ง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับพระมหากษัตริย์องค์นี้ ความสำคัญอยู่ที่ความสามารถในศิลปะนานาประการ เพราะฉะนั้น นอกจากจะถือว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองมานำบ้านเมืองมาอย่างสงบสุขแล้ว อย่างในด้านวิทยาการนี้ ยังถือว่าเป็นบรมครูอีกด้วย คือท่านผู้มีความรู้ในด้านศิลปะ ผู้คิดค้นวิทยาการเก่าๆ ของไทยเรา และรู้สึกสำนึกบุญคุณของท่านที่สร้างศิลปะมาให้เรารุ่นหลังได้ใช้ นอกจากเป็นการใช้ประกอบอาชีพแล้ว ยังใช้เป็นเครื่องเตือนใจอยู่เสมอว่า บ้านเมืองเรานี้ คนรุ่นเก่ามีความสามารถรักษาบ้านเมืองไว้ให้อยู่อย่างสงบพอที่จะมีศิลปกรรมต่างๆ อันเป็นที่เชิดหน้าชูตาได้มาอย่างเป็นระยะเวลายาวนานไม่ขาดสาย ดังนั้น จึงเป็นข้อเตือนใจให้เราคนรุ่นหลังได้นึกอยู่ตลอดเวลาที่เราจะรักษาบ้านเมืองเราไว้ โดยที่ไม่ต้องคิดเรื่องรักชาติอย่างอื่น นอกจากมองจากท่านได้ทำไว้แล้ว แล้วเราก็หวงแหนและรักษาไว้ ฉะนั้น จึงเห็นว่าพระราชกรณียกิจของท่านสำคัญ...

ศิลปะการก่อสร้าง ทรงทำนุบำรุงวิชาช่าง

งานก่อสร้างมีอยู่ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการก่อสร้างและตกแต่งให้งดงาม มีพระราชหฤทัยรักงานด้านศิลปะ ผลงานจึงวิจิตรและแปลกตายิ่งนัก ทรงนำศิลปะแบบจีนและแบบฝรั่งเข้ามาต่อเติมอย่างแนบเนียน จนผู้ดูทั่วๆ ไปไม่อาจตัดสินใจได้ว่าส่วนใดเป็นสิ่งก่อสร้างในรัชกาลที่ ๑ หรือรัชกาลที่ ๒

หลักการสำคัญในงานราชการของพระองค์คือสร้างเสริมพระบรมราโชบายของสมเด็จพระบรมชนกนาถให้มั่นคงเพื่อเป็นการส่งเสริมพระเกียรติยศแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์และเพื่อความมั่นคงของชาติบ้านเมือง งานก่อสร้างในแผ่นดินนี้แสดงให้เห็นพระราชประสงค์ของพระองค์อย่างชัดเจน ดังจะขอยกมาเป็นอุทาหรณ์พอควร

พระมณฑปน้อยสวมรอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑปใหญ่ สร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ แต่ยังไม่แล้วเสร็จ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ต่อเติมเสริมงานก่อสร้างให้สำเร็จงดงาม

สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงเป็นนักรบยิ่งใหญ่ การสร้างบ้านเมืองจึงมักทรงเพ่งเล็งในด้านยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ มีพระราชดำริจะสร้าง**นครเขื่อนขันธ์**ไว้ป้องกันข้าศึกที่จะมาทางทะเลค้างอยู่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้

บริเวณนครเขื่อนขันธ์ ปัจจุบันเป็นสวนสาธารณะและ
สวนพฤกษชาติ ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระอนุชาเป็นผู้ควบคุมการสร้างเมืองให้สำเร็จ เป็นเมืองที่แข็งแรง สามารถป้องกันการรุกล้ำของข้าศึกที่มาทางเรือได้อย่างดี มีป้อมปืนฝั่งตะวันออก ๔ ป้อม ฝั่งตะวันตก ๕ ป้อม มีกำแพงติดต่อกันและล้อมเมืองไว้โดยรอบ รวมทั้งมียุ้งฉาง มีที่ตั้งศาสตราวุธพร้อมเพรียง ชายน้ำทำทุ่นขึงโซ่เหล็กใหญ่กั้น กันมิให้เรือใหญ่เข้ามาประชิดเมืองได้

บ้านเมืองครั้งนั้นเป็นระยะเติบโตเป็นเมืองใหม่ ขยายกว้างขวางให้ผู้คนเข้ามาอาศัยได้เป็นจำนวนมาก ภายในพระบรมมหาราชวังและโดยรอบพระบรมมหาราชวังก็ดี ก็โปรดเกล้าฯ ให้ขยับขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไปให้กว้างขวางด้วย และโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง **สวนขวา** มีพระราชดำริหาช่างฝีมือดี ระดม

พระราชวงศ์ ข้าราชการในกรุงและหัวเมืองที่มีความสามารถแต่ละด้านมาช่วยสร้างสวนขวาจนสำเร็จงดงามเป็นสถานที่วิจิตรนัก มีท้องตราแสดงพระราชดำริชัดเจนว่ามีพระราชประสงค์จะฟื้นฟูฝีมือช่างและให้เลื่องลือไปถึงประเทศเพื่อนบ้านว่าเมืองไทยได้ฟื้นตัวมีความเจริญเข้มแข็งแล้ว ทำให้ข้าศึกขยาดหากจะคิดยกทัพมารุกราน นิมนต์พระสงฆ์มารับพระราชทานฉันภัตตาหารอยู่เสมอ พระองค์เองก็เสวยพระกระยาหารและสำราญพระราชหฤทัย ณ สวนขวาเป็นนิจ โปรดเกล้าฯ ให้ประชาชนเข้าชมได้ในวันนักขัตฤกษ์ที่สำคัญๆ น่าเสียดายที่บัดนี้รื้อถอนสวนขวานี้เสียแล้ว

งานก่อสร้างที่เป็นมรดกตกมาถึงประชาชนชาวไทยจนถึงทุกวันนี้คือ**วัดอรุณราชวราราม** หรือ**วัดแจ้ง** เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้ทรงรับหน้าที่ปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) และวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด) ที่ขนาบข้างพระราชวังเดิมที่พระองค์ประทับอยู่ ทรงสร้างพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามขึ้นใหม่ มีระเบียงงดงามล้อมรอบพระอุโบสถ พระประธานในพระอุโบสถนั้นพระองค์ทรงปั้นหุ่นพระพักตร์ด้วยพระองค์เอง ทรงสร้างพระวิหาร กุฏิสงฆ์ที่ยังไม่เรียบร้อยก็ทำใหม่จนงดงาม ส่วนพระปรางค์ใหญ่ก็ดำริสร้างในรัชสมัยของพระองค์ แต่สำเร็จในรัชกาลที่ ๓ พระปรางค์วัดอรุณราชวรารามนี้สูงใหญ่งดงามด้วยศิลปะการก่อสร้าง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสว่า

...พระปรางค์องค์นี้เป็นเครื่องระลึกสำหรับชาติ...

ดังเป็นที่เลื่องลือชื่นชมแก่ชาวต่างชาติที่ได้มาพบเห็นตลอดจนทุกวันนี้

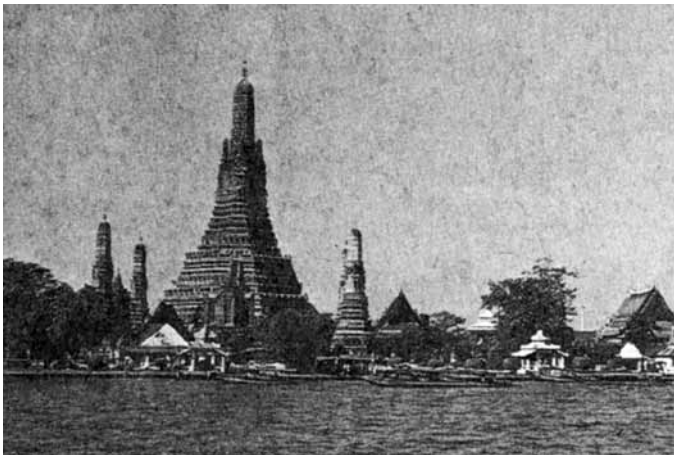

วัดอรุณราชวราราม

นอกจากศิลปะการก่อสร้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ยังทรงเป็นศิลปินเอกทางช่างทุกด้าน ไม่ว่างานประติมากรรม งานตกแต่งภายใน งานแกะสลัก ทรงแกะหน้าหุ่นใหญ่ด้วยไม้รัก ที่เรียกกันว่า **พระยารักใหญ่ พระยารักน้อย**

พระยารักใหญ่ - พระยารักน้อย

ได้งามยิ่งนัก ปัจจุบันนี้ได้ตั้งแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เป็นที่กล่าวขวัญสรรเสริญกันว่า พระองค์ทรงมีฝีพระหัตถ์ในการช่างเป็นเลิศ มีผลงานที่เป็นฝีพระหัตถ์อันงดงามพระราชทานไว้ประดับชาติ ทรงว่าราชการในตอนเช้าแล้วทรงงานช่างไปจนถึงบ่ายห้าโมง จึงได้เสด็จออกว่าราชการอีกครั้งหนึ่ง **บานประตูวัดสุทัศนเทพวราราม** พระองค์ทรงสลักด้วยฝีพระหัตถ์ก่อนแล้วจึงให้ช่างทำต่อ เป็นบานประตูที่งามเลิศ ปัจจุบันบานประตูนี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เช่นกัน

ราชกวีเอกของชาติไทย

ในรัชสมัยของพระองค์ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณกรรม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ “กวีเอกของชาติไทย” ทรงสร้างสรรค์วรรณคดีจำนวนมากให้ชาวไทยศึกษา ในสมัยก่อนถือว่าวรรณคดี คือ วิชาภาษาไทย ประดุจเป็นรากเหง้าของวัฒนธรรม พระราชนิพนธ์ของพระองค์เพื่องานนาฏกรรมคือการแสดงละครเป็นสำคัญ จึงมีความโดดเด่นในถ้อยคำภาษาที่ไพเราะงดงาม มีความกะทัดรัดรวดเร็วสอดคล้องกับลีลาการแสดงลึกซึ้งในสำนวนและอยู่ในระเบียบของฉันทลักษณ์ เช่น บทละครเรื่องอิเหนา ซึ่งวรรณคดีสโมสร ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ประกาศยกย่องให้เป็นยอดบทละคร เป็นวรรณคดีแบบแผน ดีทั้งการแต่งและการแสดงสืบมาถึงปัจจุบัน บทพระราชนิพนธ์อื่นๆ ก็ได้รับการชื่นชม

เช่นกัน ได้แก่ รามเกียรติ์ บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สังข์ทอง คาวี ไชยเชษฐ์ ไกรทอง บทพากย์โขนตอนนาคบาศ ตอนนางลอย และบทเห่ชมเครื่องคาวหวาน ล้วนเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าของแผ่นดิน อันแสดงถึงความเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองทางศิลป-วัฒนธรรมมาช้านาน พระราชนิพนธ์ทั้งหลายนอกจากให้อรรถรสทางภาษา ยังเป็นตำราด้านราชประเพณี สังคม พฤกษศาสตร์ มีทั้งคำพังเพยและสุภาษิต จึงมักจะกล่าวว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือ **"ยุคทองแห่งวรรณคดี"** เพราะนอกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้วยังมีกวีฝีปากเอกที่มีงานวรรณกรรมปรากฏอยู่ในแผ่นดินทั้งสิ้น

ความไพเราะลึกซึ้งในบทละครพระราชนิพนธ์เป็นที่จดจำติดปากติดใจ ได้นำมาเป็นบทเพลงขับร้องในอารมณ์สะเทือนใจ เช่น ตอนหนึ่งในบทละคร เรื่องอิเหนา ว่า

แล้วว่าอนิจจาความรัก พึ่งประจักษ์ดั่งสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชี่ยวเป็นเกลียวไป ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา
สตรีใดในพิภพจบแดน ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกข้า
ด้วยใฝ่รักให้เกินพักตรา จะมีแต่เวทนาเป็นเนืองนิตย์

งานวรรณกรรมของพระองค์เป็นไปเพื่องานนาฏศิลป์ ด้วยทรงโปรดการแสดงละคร ทั้งละครในและละครนอก นาฏศิลป์สมัยนั้นเป็นแบบเดิมที่สืบมาแต่สมัยอยุธยา ทรงปรับปรุงบทละคร

ให้เข้ากับท่ารำและทรงเลือกที่จะรำให้งดงามเป็นสำคัญ มีการซักซ้อมกระบวนการให้เข้ากับท่ารำ นับว่าเป็นแบบฉบับของการเขียนกลอนอันไพเราะ ถ้อยคำมีชีวิต ช่วยให้การแสดงละครและโขนสนุกสนาน ท่ารำงดงาม คำร้องไพเราะ มาตราบเท่าทุกวันนี้

ทรงอุปการะกวีสำคัญไว้มาก แม้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ทรงเป็นกวีคู่พระทัยที่มีพระปรีชาสามารถ กวีเอกคือ “พระสุนทรโวหาร (ภู่)” หรือเรียกกันทั่วไปว่า “สุนทรภู่” เป็นผู้ที่มีความจัดเจนในด้านการแต่งกลอนแปด สุนทรภู่ได้เขียนกลอนสนองพระราชประสงค์ สามารถแก้ไขคำในบทกลอนบางตอนที่ทรงพระราชนิพนธ์ให้กระชับรัดกุมรวดเร็ว ทำให้สุนทรภู่เป็นกวีที่โปรดปราน เพราะบทกลอนที่สุนทรภู่แก้ไขนั้น สามารถใส่ท่ารำที่เป็นไปได้ทันใจผู้ดู ดังเช่น บทพระราชนิพนธ์โขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางสีดาผูกศอ บทนั้นมีว่า

จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัด เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งโศกใหญ่
ชายหนึ่งผูกศออรไท แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย
บัดนั้น วายุบุตรแก้ได้ดังใจหมาย
จึงเข้ามานบนอบยอบกาย กราบถวายบังคมก้มพักตร์

กล่าวกันว่าคำประพันธ์กลอนที่สุนทรภู่แก้ไขถวายนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง

อนุสาวรีย์สุนทรภู่

งานดุริยางคศิลป์หรือดนตรีไทย เป็นศิลปะอีกอย่างหนึ่งที่ทรงชำนาญอย่างยิ่ง เครื่องดนตรีที่ทรงคือซอสามสาย ชื่อว่า "ซอสายฟ้าฟาด" ทรงมีความผูกพันกับดนตรีมากถึงกับทรงพระสุบินว่าได้ยินทำนองเพลงอันไพเราะ ครั้นตื่นบรรทมจึงได้ทรงซอตามทำนองที่ได้ยินในพระสุบินนั้น ให้ชื่อว่าเพลง "บุหลันลอยเลื่อน" ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงดัดแปลงทำนองให้เป็นแบบตะวันตก ใช้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมีของเหล่าเสือป่า ชื่อว่า "เพลงสรรเสริญเสือป่า"

๑๑. พระเกียรติคุณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ เสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ ๑๕ ปี ตลอดพระชนม์ชีพพระองค์ทรงสั่งสมแต่พระราชกุศล นำความร่มเย็นมาสู่ชาวไทยในรัชสมัยนั้น พระองค์มีพระราชอัธยาศัยงดงาม น้ำพระราชหฤทัยเยือกเย็น ไม่โปรดความดุร้ายรุนแรง นอกจากจำต้องทรงกระทำเพื่อความสงบสุขของราษฎรทั้งมวล

ตลอดรัชสมัยของพระองค์ บ้านเมืองเป็นสุขสงบและรุ่งเรือง อาณาประชาราษฎรทำมาหากินอย่างร่มเย็นเป็นสุข ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบศีลธรรมจรรยา พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างอันดีงามสมเป็นองค์พระประมุขของชาติ มีพระราชหฤทัยเมตตา มีพระราชปณิธานแน่วแน่ในการปกครองแผ่นดินให้เป็นสุข มีพระราชอุตสาหะแรงกล้าที่จะพาประเทศไปสู่สันติสุขเจริญก้าวหน้า พระองค์จึงเป็นหลักชัยของประเทศ เป็นมิ่งขวัญของปวงชนชาวไทยในครั้งกระนั้น แม้ชนรุ่นหลังก็ยังได้รับพระราชทานมรดกมีค่ายิ่งจากพระองค์ไว้มากมายประดับชาติไทย

พระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อปวงชนชาวไทยนั้นสุดที่จะพรรณนา และเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ เนื่องในวาระฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี องค์การการศึกษา

พระบรมราชานุสาวรีย์ ณ ตำบลอัมพวา สมุทรสงคราม

วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้พระบาทสมเด็จพระพุทธ-เลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาวรรณกรรม ในโอกาสนี้ประเทศไทยได้กำหนดให้วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพ เป็นวันสำคัญของชาติ เรียกว่า "วันศิลปินแห่งชาติ" หน่วยงานราชการทั่วไปจะถวายพานพุ่มเป็นเครื่องราชสักการะ ณ พระบรมราชานุสรณ์ ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นประจำทุกปี ซึ่งในการเฉลิมพระเกียรติเพื่อเชิดชูงานศิลปวัฒนธรรมที่ทรงสร้างสรรค์ไว้ ได้มีการก่อตั้ง "มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์" และ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานมูลนิธิ ได้ดำเนินการโครงการหลัก คือก่อสร้างพระบรมราชานุสรณ์ ณ ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อน้อมระลึกถึงพระปรีชาสามารถที่ทรงสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมให้แก่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทย

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้มีการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ณ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในวัดอรุณราชวรารามอีกแห่งหนึ่งด้วย

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน

ด้วยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้จัดทำหนังสือวิชาประวัติศาสตร์ ชุด “พระมหากษัตริย์ไทย ๙ รัชกาล” เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ระดับประถมศึกษา เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา วิชาประวัติศาสตร์ไทย กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้ในสถานศึกษาได้

ประกาศ ณ วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

(นายกมล รอดคล้าย)
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คณะกรรมการจัดทำและคัดเลือกหนังสืออ่านนอกเวลา วิชาประวัติศาสตร์ไทย

เรื่อง *พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ระดับประถมศึกษา

ผู้เรียบเรียง

นางศรี เกศมณี

คณะกรรมการที่ปรึกษา

นายกมล รอดคล้าย	เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นายวินัย รอดจ่าย	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
นายสุชาติ วงศ์สุวรรณ	ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการพัฒนาหลักสูตร
พลโทอุชุกร สาครนาวิน	อดีตผู้ทรงคุณวุฒิกองบัญชาการกองทัพไทย
นายสุรชัย จิตภักดีบดินทร์	สมาชิกสภาที่ปรึกษาการบริหารและการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้
นางสาววีณา อัครธรรม	อดีตที่ปรึกษาด้านพัฒนากระบวนการเรียนรู้
นางสาวไพรวัลย์ พิทักษ์สาลี	อดีตผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

ประธาน

นางสุกัญญา งามบรรจง	ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

กรรมการ

นางสายไหม จบกลศึก	รองศาสตราจารย์มัลลิกา ตัณฑนันทน์	นายประยงค์ อนันทวงศ์
นางระวิวรรณ ภาคพรต	นางวันเพ็ญ สุทธากาศ	นางปราณี ปราบริปู
นางสาวพรรณงาม แย้มบุญเรือง	นางสาวเยาวลักษณ์ เตียรณบรรจง	นางสาวเกื้อกมล นิยม
นางศรีปัญญา พงศ์สุวรรณ	นางสุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์	นายชะเอม แก้วคล้าย
ว่าที่พันตรีนภดล เจนอักษร	รองศาสตราจารย์กุลวรา ชูพงศ์ไพโรจน์	นายประจักษ์ วัฒนานุสิทธิ์
นายชัยฤทธิ์ ศรีโรจน์ฤทธิ์	นายเฉลิมชัย พันธ์เลิศ	

กรรมการและเลขานุการ

นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

นางสาวอรอร ฤทธิ์กลาง

นางสาวอรุณวรรณ ผู้ธนดี

นางสาวเจตนา พรมประดิษฐ์

ผู้ตรวจขั้นสุดท้าย

นางสายไหม จบกลศึก	นางสาวพรรณงาม แย้มบุญเรือง	นางปราณี ปราบริปู

บรรณาธิการ

นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ	นางสาวอรุณวรรณ ผู้ธนดี

ออกแบบและถ่ายภาพประกอบ นายพินิจ สุขะสันติ์ ฝ่ายศิลป์ องค์การค้าของ สกสค.